

Спеціалізованій вченій раді Д 17.051.05 у
Запорізькому національному університеті,
вул. Університетська, 66, м. Запоріжжя, 69600

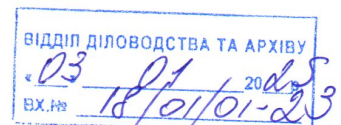
ВІДГУК

офіційного опонента д.філос.н., професора Зубова Вадима Олексійовича на дисертаційну роботу **Ель Гуессаб Каріма “Феномен арабського світу: соціально-філософський аналіз”**, яку подано до захисту на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії

Актуальність обраної теми дисертації та її зв'язок з науковими програмами, планами та темами

В умовах зростання впливу Глобального Півдня на світові процеси сучасності дисертація Ель Гуессаб Каріма є актуальною і слушною. Актуальність дослідження обумовлена також процесом швидкого зростання суб'єктності арабського світу в соціальному просторі сучасності. Арабський світ виступає важливим партнером України у вирішенні багатьох проблем її складної соціальної екзистенції в умовах повномасштабного військового вторгнення на її територію. Арабський світ за останні десятиліття зазнав дуже багатьох соціальних змін, сильних потрясінь і більшість арабських країн виявилися охопленими різноспрямованими процесами - від поступової модернізації до революцій і громадянських воєн. Переформатування світового порядку вносить зміни в тенденції розвитку арабського світу і створює нову концептуальну платформу для просування Україною своїх національних інтересів в цьому регіоні, тому важливим завданням для соціальної філософії виступає комплексне соціально-філософське дослідження арабського світу, його сутнісних характеристик, логіки розвитку, особливостей взаємин між окремими арабськими країнами, культурних форм його екзистенції. В цьому аспекті дослідження К. Ель Гуессаб дає важливий внесок в розуміння соціокультурної специфіки складових та тенденцій становлення та розвитку Арабського світу, його ролі та впливу на світові процеси сьогодення.

Дисертаційна робота виконана відповідно до теми науково-дослідної роботи кафедри філософії, публічного управління та соціальної роботи Запорізького національного університету: «Соціально-філософська концептуалізація особливостей розвитку сучасного соціуму» (державний реєстраційний № 0116U004847). В рамках цієї теми автором опубліковані наукова монографія, статті та тези, які деталізували особливості арабського світу як соціокультурної системи, однією з складових сучасної картини світу.

Ступінь достовірності та обґрунтованості наукових положень, висновків і результатів, сформованих у дисертації

Наукові положення та висновки, викладені в дисертації, науково-обґрунтовані і достовірні. Вони базуються на коректному застосуванні методологічного комплексу, що містить елементи системного, світ-системного, соціокультурного, діалектичного, компаративного, постмодерністського, антропологічного підходів на базі комплементарної моделі забезпечення, яка передбачає використання основних положень: глобалістики, культурології, етнографії, літературознавства, мовознавства, релігієзнавства, теорії міжнародних відносин. Поряд із ними в дисертації застосовується метод case study, який дозволяє дисертанту розкрити специфіку взаємин арабської спільноти в різних сферах життєдіяльності через вивчення конкретних ситуацій. Дисертантом підкреслено методологічну продуктивність використання нелінійних уявлень при осмисленні арабського світу як складної соціальної системи. Дисертант з позицій ідей нелінійності розглядає динаміку глобальних та локальних соціальних трансформацій в арабському світі, що дозволяє автору на прикладі процесів модернізації в арабському світі виявляти небезпеку недооцінки ролі традиції, ментальності народу, його релігійно-світоглядних настанов як важливих компонентів параметрів порядку для стабільності арабського суспільства.

Ознайомлення зі змістом дисертаційної роботи, опублікованих її автором наукових праць та рефератом, дозволяє визначити основні положення, які сформульовані здобувачем, що характеризуються науковою новизною й відображають особистий внесок у розвиток філософії частині обґрунтування та розробки теоретичних, методологічних засад відносно формування сучасного об'єктивного знання щодо феномена арабського світу та його соціокультурних особливостей. Значна кількість представлених наукових праць відображає основний зміст наукових положень і висновків, сформованих у дисертації. Як інформаційні джерела, використані матеріали наукових конференцій і семінарів, ресурси глобальної інформаційної системи Інтернет. Теоретичною основою досліджень послужили наукові праці вітчизняних, арабських і інших закордонних дослідників в галузі філософського, соціогуманітарного аналізу, інформаційно-аналітичного осмислення арабської соціальності, які присвячені з'ясуванню суттєвих характеристик, генезі становлення та тенденціям розвитку арабського світу. В процесі дослідження використані положення класичних арабських філософських шкіл, а також дослідження, пов'язані з ісламської філософії. Достовірність отриманих у дисертації наукових положень, висновків підтверджується широким використанням інформації, що міститься у законодавстві та наукових працях арабських країн. У публікаціях в повній мірі відображені отримані в дисертації наукові результати. З наукових праць, виданих у співавторстві, використано тільки ті результати, які отримано автором особисто. Доцільно відзначити, що завдання дослідження, положення наукової новизни, висновки дисертаційної роботи є логічно побудованими та взаємопов'язаними. Висновки за розділами та загальні висновки становлять єдине ціле, а результати дослідження можуть бути використані у розвитку теорії арабознавства та арабської філософської думки. У дисертаційній роботі матеріали та висновки кандидатської дисертації автора не використовувались. Обґрунтованість і достовірність отриманих результатів дослідження, наукових положень та висновків дисертанта підтверджені їх

апробацією та схваленням на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях. Зміст дисертаційної роботи “Феномен Арабського світу: соціально-філософський аналіз” повністю відповідає назві, меті дослідження, сформованим завданням.

Структура дисертаційної роботи та зміст її основних положень

Загальний обсяг дисертації складає 348 сторінок, із них 307 сторінок займає основний текст роботи. Загалом дисертаційна робота складається зі вступу, 4 розділів, 9 підрозділів, висновків, смску використаних джерел з 338 найменувань та 1 додатку.

У першому розділі «Теоретико-методологічні засади дослідження арабського світу в умовах глобалізації» (с.37-79) з'ясовано експлікації соціокультурного змісту поняття «арабський світ» у філософській, інтелектуальній традиції (с.37-38), етапи становлення арабської філософії як джерела знань про формування арабського світу (с. 38-39); особливості та змістовна спрямованість таких течій арабської філософії як фальсафа, калам, ісмаїлізм, ішракізм, течія муталізитів, суфізм, батанізм, традиціоналізм (с.39-40); основні ідеї представників класичної арабської філософії, в творах яких мислителі торкалися і проблем становлення арабського світу (с.40-48); співвідношення арабської та ісламської філософії (с. 48-50); особливості осмислення арабського світу в сучасній філософській думці та інтелектуальній традиції (с.53-58); специфіка та спрямованість соціально-філософського аналізу арабського світу, його методологічний комплекс (с.59-65); напрями дискусії арабської інтелектуалів щодо впливу глобалізації на арабський світ (с.63-73).

У другому розділі «Генеза арабського світу» (с. 86-196) з'ясовано фактори соціокультурної детермінації арабського світу (іслам, арабська мова, література, історія, державність, соціальні інститути, спосіб публічного та приватного життя) (с. 86-110); уточнено тлумачення концептів “Джихад”(с. 90-91), «Адебіят» та «Ільм»(с. 92-95); виокремлено основні етапи розвитку арабського світу (с. 95-96); з'ясовано основні зміни в колоніальному та сучасному арабському соціумі(с. 96-105); визначено зміст концептуальних конструкцій “арабська внутрішня соціальність”, “арабська зовнішня соціальність”(с. 100-109); виокремлено існуючі підходи до тлумачення назви та кордонів арабського світу (с. 109-112); розширено уявлення щодо загального, особливого та окремого в розвитку таких головних частин арабського світу як Магриб, Машрик та регіон Перської Затоки) (с. 113-199).

У третьому розділі «Арабський світ як соціокультурна система» (с. 212-376) визначено атрибути та модуси арабського етносу (с. 212-222), символи та знаки арабського етносу, аксіологічні особливості невербальної комунікації арабського світу, система Абджад(с. 222-233), охарактеризовано іслам як духовну скріпу і розпорядника суспільного та приватного життя в арабському суспільстві (с. 233-257), визначено особливості та проблеми суспільного

відтворення арабського світу (с. 257-258), уточнено такі елементи відтворення арабської соціальності як Наляль–індустрія та Хавала–банкінг (с. 258-269).

У четвертому розділі «Арабський світ в умовах становлення нового формату світу» (с. 283-301) визначено логіку взаємовідносин між країнами арабського світу та проблеми лідерства (с. 283 - 288), охарактеризовано арабський світ в умовах сучасного геополітичного переформатування (с. 293-301).

Наукова новизна положень, висновків та результатів дисертації

До основних наукових результатів дисертаційної роботи Ель Гуессаб К., які мають суттєве теоретико-методологічне значення та практичну цінність, а також характеризуються статусом «вперше», слід віднести наступні: засобами сучасних методологічних і теоретичних засад соціальної філософії здійснено дослідження арабського світу як самобутньої соціокультурної системи з її оригінальними атрибутами, модусами та способом життя; визначено основну проблематику, принципи та підходи його соціально-філософського аналізу; визначено соціально-філософську специфіку буття арабомовного соціуму як еволюції культури, з її різноманітними досягненнями, з організацією соціально-політичного простору, що базуються на смисловому підґрунті релігійно-етнічної самоідентифікації в різні історичні епохи.

Важливим науковим здобутком дисертанта є удосконалений методологічний комплекс філософського осмислення арабського світу що містить єдність системного, світ-системного, соціокультурного, діалектичного, компаративного, постмодерністського, антропологічного підходів на базі комплементарної моделі забезпечення, яка передбачає використання основних положень: глобалістики, культурології, етнографії, літературознавства, мовознавства, релігієзнавства, теорій міжнародних відносин(с. 59-65).

Серед результатів здійсненого дослідження заслуговує на увагу розвинуте автором уявлення про соціокультурну детермінацію арабського світу, яка обумовлена такими чинниками як формування відповідної духовної релігійної ідеології ісламу, арабська мова та цифровізація культурних досягнень завдяки їй, історія, халіфатська та інші форми державної оформленості, філософські настанови світоглядної карти, наукові досягнення, літературні здобутки, соціальні інститути, розвиток урбанізованих процесів, спосіб публічного та приватного життя (с. 86-110).

Набуло подальшого розвитку в дисертаційній роботі з'ясування основних етапів генези арабського світу та їх особливості, а саме дисертантом виокремлено: доісламський етап (II тис. до н.е. – VI ст. н.е.) ; етап становлення ісламу (VI-VII ст.); етап Арабського Халіфату (VII-VIII ст.); середньовічний період (IX-XV ст.), в рамках якого відбувалася Золота доба ісламу або Ісламське відродження (VIII-XIII ст.); пізньосередньовічний та ранньомодерний період

(XIII-XIX ст.), в рамках якого відбувалося панування Османської імперії; колоніальний період (XIX-перша половина XX ст.); етап деколонізації та здобуття незалежності (друга половина XX ст.); сучасний період (XXI ст.) (с. 95-96).

На основі проведеного дослідження запропоновано визначення сутності поняття “ араби”, яке в широкому сенсі тлумачиться автором як «арабомовні народи», які мають спільну літературну мову, загальні релігії – іслам (сповідує більшість, в деяких арабських країнах все населення) та християнство (сповідує незначна частина населення деяких арабських країн), загальні характеристики культури та способу життя, пройшли синхронні етапи історичного розвитку; у вузькому смислі поняття «араби», на думку дисертанта, відноситься до суто арабського етносу, спільності семітських за походженням етносів, атрибутами яких є номадизм, тотемізм, традиційність, арабська ідентичність (с. 212-222.); уявлення про соціальну культуру берберського етносу (с. 116-126) та курдського етносу (с. 137-145) як складових арабського світу. Дисертантом уточнено п'ять основних діалектів арабської мови: єгипетський, месопотамський, левантійський або «шамі», магрибінський, «халіджі» та виокремлено їх відмінність від класичної арабської мови або «фусха» (с. 192-195). Уточнено розуміння шести канонічних видів арабської каліграфії, а саме Куфі, Сульс, Насх, Рик'а, Таалік, Дівані та описано притаманні їм соціокультурні ознаки (с. 195-197).

До вагомих результатів дослідження слід віднести знання про особливості соціального буття складових частин арабського світу, таких як Магриб, Машрик, країни Перської Затоки; доведено, що країни різних частин арабського світу зберігають загальні традиційні засади публічного та приватного життя, прагнуть до інтеграції суспільного виробництва та солідарності на зовнішній арені. Автор коректно визначає, що у тенденціях розвитку арабського світу є прагнення до збереження своїх традиційних цінностей, критичне ставлення до тотальності західних моделей модернізації суспільства, прагнення до застосування новітніх технологій в усіх галузях життєдіяльності соціуму і надання вільного доступу для значної частини громадян арабських країн до світового культурного розмаїття (с. 113-199).

Удосконалено розуміння ісламу як духовної основи, підґрунтя існування арабського світу, розвитку та єдності його як самобутньої соціокультурної системи; дається тлумачення теологічного дискурсу арабської спільноти, що складається з домінуючого традиційного чи реформаторського ісламу (сунізм, шиїзм, суфізм) і християнських конфесій (копти, представники православної греко-візантійської церкви, вірмени-грігоріани, католики-уніати, яковіти, несторіани, халдеї та інші) (с. 233-257).

З'ясовано формат майбутнього арабського світу, який обумовлено сучасним геополітичним переформатуванням світу, впливом різних центрів сили на арабський світ, розвитком громадянського суспільства та його вічною

суперечкою між традиційним (кадім) і сучасним (джадід), між традицією і вкрапленням нового, між стабільністю та безперервністю в пошуках оптимальної моделі оновлення арабського світу та його соціального призначення (с. 283-301).

Повнота викладення наукових положень та висновків в опублікованих наукових працях

Повнота викладу наукових положень, висновків і рекомендацій в опублікованих працях є достатньою. Наукові положення та результати дисертаційного дослідження Ель Гуессаб .К. відображено у 53 наукових працях, серед яких: 1 одноосібна монографія, 18 статей у наукових фахових виданнях України з філософії, 4 статті у закордонних наукових періодичних виданнях з наряду, з якого підготовлено дисертацію, 3 з яких включені до наукометричної бази Web of Science, 2 статті в інших виданнях; 28 тез у матеріалах науково-практичних конференцій, семінарів та круглих столів.

Ідентичність змісту реферату та основних положень дисертації

Реферат дисертації відповідає встановленим вимогам Міністерства освіти і науки України до дисертацій, поданих на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук. Зміст реферату повною мірою відображає основні положення, висновки і пропозиції дисертаційної роботи, розкриває всі положення наукової новизни та не містить положень, які не досліджені в роботі.

Значущість дослідження для науки і практики та шляхи його використання.

Висновки дисертаційного дослідження удосконалюють концептуальні підходи до дослідження арабського світу, турбулентності сучасного соціуму, складнощів сучасного геополітичного переформатування світу та затвердження нового світового устрою. Вони створюють методологічне підґрунтя для всебічного осмислення проблем арабської соціальності, логіки її функціонування та тенденцій розвитку. Матеріали дисертації можуть бути використані як методологічні засади у наукових розробках зовнішньої політики України щодо арабського світу та використання їх потенціалу. Запропоновані методологічні підходи до розуміння сучасних соціокультурних тенденцій розвитку сучасного арабського світу оновлюють викладання таких дисциплін як «Соціальна філософія», «Історія арабської філософії», «Соціологія», «Політологія», «Філософська антропологія».

Відповідність теми дисертації профілю спеціальності

Дисертаційна робота виконана державною українською мовою, якою автор володіє на високому рівні. Стиль написання дисертації відповідає вимогам, що висуваються до наукових праць такого рівня, а також характеризується послідовністю, логічністю, обґрунтованістю. Структура дисертації повністю узгоджується з її назвою,

метою, і завданнями дослідження. Результати дисертаційної роботи відповідають спеціальності 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії.

Відсутність (наявність) порушення академічної доброчесності.

Дисертація є оригінальною одноосібною науковою працею. У тексті відсутні текстові запозичення без посилання на джерело. Використані положення інших авторів мають відповідні посилання. З наукових праць, які опубліковані у співавторстві, у дисертації задіяні лише ті ідеї і положення, що отримані особисто автором. У дисертаційній роботі ознак академічного плагіату, фабрикації або фальсифікації не виявлено.

Дискусійні положення та зауваження до дисертаційної роботи

При загальній позитивній оцінці дисертаційної роботи Ель Гуессаб Каріма слід звернути увагу на деякі дискусійні положення та зауваження, які потребують додаткових пояснень.

1. У структурі роботи окремі розділи й підрозділи, *мають різний обсяг*. Так, підрозділ 2.2. становить 83 стрінки, а розділ 4 - 18 сторінок. Доречним було би розмістити матеріал рівномірно по окремих розділах і підрозділах дисертації.

2. Слушним було б більш розлого розглянути *виклики та загрози* сучасному арабському світові в 4-му розділі дисертації.

3. У дисертаційному дослідженні недостатньо уваги приділено проблемі *свободи слова та висловлювання* в арабському світі, де *цензура* залишається значущою проблемою, і за критику влади та релігійних догм згідно законодавству майже всіх арабських країн передбачено кримінальне покарання.

4. Вбачається за доцільне доповнити дисертаційне дослідження інформацією про *нерелегійне забарвлення ідеологічних пошуків* арабського світу протягом останнього століття (арабський націоналізм, панарабізм, баасизм тощо).

5. Слушним було б більш змістовно розглянути в дисертації логіку, *порядок оновлення керуючих еліт , наявність опозиції* в арабському світі.

Водночас викладені зауваження переважно мають дискусійний характер і тому суттєво не впливають на позитивну оцінку дисертаційної роботи. Вони викликані інтересом до цього дослідження, новизною та актуальністю питань,

виконано. Тема дисертації відповідає спеціальності 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії.

Автореферат дисертації розкриває основні її положення та висновки, є ідентичним дисертації за структурою та змістом та не містить інформації, що є відсутньою у дисертаційній роботі.

За змістом дисертаційна робота відповідає вимогам “Порядку присудження наукових ступенів”, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 17 11 2021 року № 1197 (зі змінами, внесеним згідно Постанові Кабінету Міністрів № 502 від 19 травня 2023 року), а її автор, Карім Ель Гуессаб, заслуговує на присудження йому наукового ступеню доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії.

Офіційний опонент:
доктор філософських наук, професор,
професор кафедри теоретичних основ
фізичного та адаптивного виховання
Класичного приватного університету,
місто Запоріжжя

В.О. Зубов